

Ruhiyyə Əhmədova⁶¹
ALİ DÖVLƏT UNIVERSİTETLƏRİNDƏ XARİCİ DİLİN TƏDRİS METODİK
SPESİFİKASIYASI

Ölkəmiz müstəqillik eldə etdikdən sonra təhsildə xarici dillərə artan tələbat geniş vüsət almaqdadır. Xarici ölkələrlə genişlənən əlaqələr nəticəsində tələbələrin xarici ölkələrdə təhsil almaq marağı daha da artmaqdadır. Xarici dilləri tədris edərəkən bir çox məqsədyönlü metodlardan istifadə edilir. Lakin bəzən xarici dilləri tədris edərəkən bir sıra mürəkkəbliklər ərsəyə çıxır.

Xarici dillərin tədrisinin səviyyəsini artırmaq üçün bir sıra metodlardan istifadə olunur ki, bu da öz növbəsində dilə olan marağın və tələbənin aktivliyinin artmasına səbəb olur. Effektiv metodlar əsasında xarici dillərin öyrənilməsi daha səmərəli və bəhrəli olardı. Interaktiv metodlar əsasında dərslərdə tez-tez qarşılıqlı sual-cavab və testlərdən istifadə edərək tələbələrin dil bacarıq qabiliyyətlərini artırmaq mümkündür.

Dil ünsiyyət vasitəsi olduğundan onu öyrənməkdə əsas məqsəd bu dildə ünsiyyət qurmaq bacarığına yiyələnməkdir ki, bunun da səmərəli yolu bütün tələbələrin dərslər zamanı xarici dildə mümkün qədər çox danışıqlarına şərait yaratmaqdır. Xarici dillərin tədrisi prosesində şifahi nitqin öyrədilməsi ən vacib amillərdən biridir. Belə ki, tədris prosesində hazırkı dövrdə öyrəncilərin diqqətini əsas olaraq şifahi ünsiyyətə yönəltmək lazımdır.

Xarici dillərin tədrisi digər humanitar fənlərin tədrisindən özünün spesifikliyi ilə seçilir. Ənənəvi halda, bu cür spesifiklik ilk növbədə xarici dil dərslərinin yeni məzmun verməkdən daha çox mövcud fikirləri yeni işarələr sisteminə çevirməyə xidmət etməsindən irəli gəlir. Xarici dillərin tədrisinin digər spesifikliyi ilə dərslərin əvvəlki bilgilərə əsaslanması, dərslərarası zəncirvari əlaqədir ki, bu da onları dəqiq fənlərə yaxınlaşdırır. İngilis dilinin xarici dil kimi tədrisində şifahi nitqin öyrədilməsi zamanı tələbələr təqdim olunan mövzulara həm daxili dil (öz ana dillərindəki bacarıq səviyyələri), həm də xarici dil (öyrəndikləri dilə müvafiq bacarıq səviyyələri) dərslərindən əldə etdikləri bilgilərlə daxil olmağa hazırdırlar. Bundan əlavə şifahi nitqin inkişafı üçün danışıqın tədrisi çoxlu praktik çalışmalardan istifadə tələb edir və bu çalışmalardan yararlanaraq müsbət gözləntilər əldə edə bilərlər.

Hal-hazırda dövlət universitetlərində xarici dilin tədrisi məsələləri böyük əhəmiyyət kəsb edir, yəni, iki dillilik şəraitində və həm sırf psixoloji, həm də linqvistik xarakter daşıyan geniş problemlərlə əlaqələndirilir.

Dövlət universitetlərində xarici dilin tədrisi metodologiyası əsasən müxtəlif sistemli dillərin qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir.

Bu spesifikasiya xarici dilin öyrətmə metodologiyasının monolinqlərlə müqayisədə ilk növbədə iki dil bilən insanların böyük dil bacarıqları təcrübəsi ilə müəyyən edilir. Buna görə də ana dilin və ilk yerli olmayan dillərin xarici bir dilə təsirinin problemlərini həm nəzəri, həm də praktik baxımdan nəzərdən keçirtməyə ehtiyac var, məs. nitq hərəkətinin dinamikasında. Digər tərəfdən, linqvistik amillər və xüsusəndə əlaqə dillərinin qurulması ilə müəyyənləşdirilən dövlət universitetlərində xarici dilin tədrisi metodikasının xüsusiyyətləri, qarşılıqlı əlaqəni qarşılıqlı təsir imkanlarının əsasında öyrənməyi zəruri edir.

Dövlət Ali Universitetlərində məzunların dil səviyyələrini sonradan təkmilləşdirmə vəzifələri ilə üzlaşirlər ki, bu da təbii ki, əsas məqsəd üçün zəruri hesan olunan ən ünsiyyətçi və dəyərli olan təmərəküzləşmənin möhkəmlənməsinə xüsusi amil kimi lüğətlərdən istifadə edərək sözləri mənimsəməyi özündə cəmləşdirir və bu bir danılmaz faktdır ki, söz ehtiyatı olmayan tələbələr fikirlərini adekvat şəkildə ifadə etmələri mümkün deyil. Xarici dildə bilik dərəcəsi, öyrənilən xarici dilin dil normalarına uyğun olaraq, düşüncələrini dəqiq və səliss şəkildə ifadə etmək, inandırıcı və iqtisadi cəhətdən düzgün leksik vahidi, düzgün istifadə etmək bacarığı, ifadə olunmuş fikir stilistik şəkildə düzgün ifadə etmək bacarığı ilə müəyyən edilir. Zənn etdiyim qədər, əsas metodika problemlərindən biri də universitetlərdə tələbələrə xarici dilin öyrədilməsi xarici dildə bəyanatlar yazarkən nitqdə lüğətdən istifadə qaydalarını öyrətməkdir. Digər tərəfdən, dövlət universitetlərində xarici dilin tədrisi metodikasının spesifikliyi də dil amilləri ilə müəyyən edilir, xüsusəndə əlaqə dillərinin strukturlarının əlaqəsini müəyyənləşdirir ki, bu da qarşılıqlı əlaqəni statik şəkildə öyrənməyi zəruri edir, yəni, bu üsul ilə qarşılıqlı təsir imkanlarının öyrənilməsinə gərəkdir.

Universitetlərdə tədris olunan hər hansı bir xarici dil nitqin tanınması və dil bacarıq qabiliyyətlərinin səviyyəsini daha da genişləndirilməsi üçün bir çox tapşırıqlar verilir ki, onlar öz fikirlərini səmərəli şəkildə ifadə etmələri üçün şübhəsiz ki, önəmli və ən dəyərli olan ortaq dil lüğətlərindən istifadə etmələridir.

Xarici dildə bilik dərəcəsi, öyrənilən xarici dilin dil normalarına uyğun olaraq düşüncələrini ifadə etmək, dəqiq, aydın və inandırıcı olaraq iqtisadi cəhətdən düzgün leksik vahidi istifadə etmək bacarığı ilə müəyyənləşdirilir. Düşünürəm ki, universitetin əsas metodoloji problemlərindən biri tələbələrə xarici dilin tədrisi zamanı leksikoloji cəhətdən söz ehtiyatlarının artırılmasına daha çox diqqət yetirilməlidir.

Son illərdə xarici dillərin tədrisi ilə əlaqəli digər vacib problemlər arasında leksik vahidlərin vacib xüsusiyyətlərini və çətinliklərini, onların tipologiyasını müəyyənləşdirmək, həmçinin lüğətin zənginləşdirilməsinə uyğun məşq sistemlərinin yaradılması məsələlərinə də önəm verilən bir sıra yeni araşdırmalar aparılır ki, hansı ki, lüğət sayəsində aktiv və passiv qavrama göstəricilərini üzə çıxarır. Aparılan prosedurların məqsədi mükəmməl şəkildə xarici dili öyrənməni nəzəri olmaqla qrup nəzdində olan tələbələrin spesifik şərtlər altında tədrisin metodologiyasını tam qavramaqdan ötrüdür.

⁶¹ Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. UNEC

Xüsusi şərtlər bir tərəfdən tələbələrin həm öz doğma dillərində həm də öyrəndikləri xarici dillərdə artıq müəyyən dərəcədə biliklərə sahib olmaları və buna görə tələbələrin ilkin səviyyəsinin nəzərə alınması lazımdır, digər tərəfdən isə öz doğma dillərində və öyrəndikləri xarici dillərdə lüğətlərin istifadəsi söz ehtiyatlarının artmasına təsir göstərir. Dillərin belə bir təhlili bizə bilik, bacarıqların müsbət ötürülməsi imkanlarını müəyyən etməyə, həmçinin tələbələr tərəfindən söz mənalarının səhv istifadə edilməsinin səbəblərini aydınlaşdırmağa imkan verir ki, bu da dil daxilində zonaların ayırılmasına və dilarası müdaxilə ilə əlaqələndirilir. Lakin, iki dilə mənsub olan tələbələr tərəfindən leksik materialın mənimsənilməsinin əsl çətinliyini müəyyən etmək üçün müdaxilə yaradan epistemoloji, psixolinqvistik, linqvistik və metodoloji səbəbləri təhlil etmək lazımdır.

Məqsəd etibarını ilə tələbələrin təhsilini daha da gücləndirməkdən ötrü leksik materialın mənimsənilməsi də zəruridir. Lakin lüğət tərkibini zənginləşdirmək semantikanı məhdudlaşdırmamaqla yanaşı eyni zamanda da bacarıq və nitq fəaliyyətinin sərbəst şəkildə nümayiş etdirmələri üçün bəzi prosedurlardan yararlanmalıdırlar.

Beləliklə, ilk növbədə, xarici dil lüğət tərkibinin mənimsəmə prosesində tələbələrin hansı bacarıqlara yiyələndiyini müəyyən etməyə çalışacağıq.

Əslində, leksik vahidin forma, məna və xüsusiyyətlərinin vahidini təmsil etdiyini nəzərə almalıyıq. Söz formasının mənimsənilməsi problemləri bütöv bir sıra xülasələrdə əhatə olunur, ancaq sözün semantik tərəfini mənimsəməyi və normalara uyğun olaraq birləşmə yolu ilə istifadə etmək bacarıqlarının inkişaf etdirmək problemini nəzərdən keçiririk.

Sözün semantik tərəfinin assimilyasiyası və nitqdə düzgün istifadəsi təklif olunur:

1. Müxtəlif qeyri-adi birləşmələrdə digər sözləri, təsəvvürlü kontekstlərdə sözləri öyrənmək bacarığı: gear-mexanizm, sürət, diş; to get into gear- işə götürülmək, close to home-qəlbə girmək; to give and take –alternativlik (şərtlər haqqında)

2. Sözün fərdi çalarlarını və kontekstdən asılılığını başa düşmək bacarığı; hard- 1.Şərt 2. Çətin. 3. Ağır, bərk, kəskin.

Məsələn;

The students of this group work hard. This work is hard shall I help you? Steel is hard. You can not break it.

3. Fikir ifadə etmək üçün düzgün bir şəkildə uyğun olan söz seçimi və onları istifadə etmək qabiliyyəti. Məsələn:

1. Majority scientists made a great to world science.

2. Lomonosov laid the of mining geology in Russia/

3. The of radio was made by Popov.

a. Contribute. b. Contribution. c. Invent. d. Found. e. Foundation. f. Invention

4. Təcrid edilmiş sözləri və onların konkret mənalarını izah etmək bacarığı: better than natural materials.

5. Lazım olduqda sözün mənalarını doğma və ya ilk yerli olmayan sözdəki müvafiq mənası ilə əlaqələndirmək bacarığı: light nature

Beləliklə, bəzi nöqteyi nəzərdən dilin lüğət tərkibindəki sözlərin semantik müxtəlifliyi ən yararlı vasitələrin seçilməsi aşağıdakı amillər nəzərə alınmaqla həll olunmalıdır.

1. Nəzərə çarpan səhvləri qabaqcadan görmək və onların qarşısını almaq üçün mümkün müdaxilə sahələrini müəyyən etməyə imkan verən xarici, yerli və ilk yerli olmayan dillərin lüğətlərinin müqayisəli təhlili məlumatları haqqında xəbərdar etmək.

2. Müqayisəli linqvistik analiz nəticəsində müəyyən edilmiş, lüğət öyrənmə prosesinin psixoloji, epistemoloji və psixolinqvistik xüsusiyyətlərinin məlumat təhlili.

3. Tələbələrin linqvistik inkişaf səviyyəsi; dil bacarıqlarının təhlil etmək, ümumilləşdirmək və müqayisə etmək bacarığı.

4. Əvvəlki dil öyrənmə təcrübəsi xüsusən universitet öncəsi dövründə xarici dil tədrisində istifadə olunan metodologiya.

5. Xarici dil bilik səviyyəsi.

6. Lüğət istifadəsində tipik səhvlərin təhlilinin nəticələri.

Yuxarıda qeyd olunanlar, ana dilində və ilk yerli olmayan dillərin təsirini nəzərə alaraq xarici dil lüğəti üzərində işləyərkən proqramlaşdırılmış dərslərdən istifadənin zəruriliyini əsaslandırmağa imkan verir. Bununla yanaşı bu və ya digər təlimatı təhsil prosesinə tətbiq etməzdən əvvəl, qarşıya qoyulmuş öyrənmə hədəfinə çatmalarına və təhsil prosesinin effektivliyini artırmağa imkan verən dəqiq məlumatlara sahib olmaq lazımdır. Bu səbəbdən hər bir təlim proqramının istifadə olunmasından öncə ilkin mərhələlər həyata keçirtmək lazımdır.

1. Materialların qavranılması.

2. Bilik, bacarıq və vərdişlərin möhkəmlənmə müvəffəqiyyətinin hesaba alınması və qiymətləndirilməsi.

3. Bilik, bacarıq və vərdişlərin tətbiqi.

Bildiyimiz kimi, təhsil bütün cəmiyyəti, xüsusilə demokratik cəmiyyətin ən zəruri komponentlərindən biridir. Çünki bir tərəfdən, qabaqcıl texnologiyanın mənimsənilməsinə kömək edir, digər tərəfdən dəyərlərin orientasiya sistemini formalaşdırır. Bütün dünyada (hər bir ölkənin öz tələbləri əsasında) təhsil humanistləşdirməyə çalışırlar.

Faktiki haldır ki, dünyanın aparıcı dillərindən biri olan ingilis dili müxtəlif ölkələrdə milyonlarla insan tərəfindən istifadə edilir. Xarici dilin tədrisindən bəhs edərkən yalnız qrammatika və strukturlar deyil, eyni zamanda da digər faktorlar da diqqətə alınmalıdır. Xarici dili bilən hər bir şəxs dili bilməkdən savayı, həmin dilin aid olduğu mədəniyyəti haqqında da məlumatı olmalıdır. Zənnimcə, dil və mədəniyyət qarşılıqlı əlaqədə olaraq vəhdət daşıyır. Müasir dövrdə xarici dil tədrisi yeni metod və metodologiyaların tətbiqi əsasında cəmləşir.

Dünyanın bir çox ölkələri ilə siyasi, iqtisadi, mədəniyyət sahəsində qarşılıqlı əlaqələr, millətlər və dillər arasında olan münasibətlər ünsiyyət prosesində nailiyyətlər əldə etməyə müvəffəq olunur. Xarici dili öyrənmək ikinci bir mədəniyyəti

mənimsəməkdir. Beləliklə, düşüncə tərz, mədəniyyət və dil arasında olan əlaqə, mədəni fərqlər və oxşarlıqların araşdırılması və onların tədris prosesində təhlili xarici dili mükəmməl formada öyrənilməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda da, xarici dilin öyrənilməsi üçün internet resurslarından da istifadə etmək olar. Xüsusi məlumat məzmunu ilə xarakterizə olunan müasir sosial-mədəni şəraitdə internet mənbələrindən də yararlanmaq məqsədyönlü hesab edilir.

Xarici dil tədrisində internetdən istifadə barəsində danışarkən, eyni zamanda da bilməliyik ki, təhsilin məzmununun aparıcı komponenti elmin əsasları deyil, müxtəlif nitq fəaliyyət növləri – dinləmək, danışmaq, oxumaq, yazmaqdır. Bu gedişatla kompüter texnologiyaları tələbələrə öyrənilən dilə olan motivasiyasını və marağını artırmağa, ənənəvi metodlara nisbətən üstünlüklərə malik olaraq tədris prosesini xeyli yaxşılaşdırmağa kömək edir.

Xarici dil öyrənmə prosesində internet resursları görünürlik prinsipinin tətbiqi xüsusiyyətlərindən biridir. Dinləmədə tədrisin vizualizasiyasından və leksik danışıq bacarıqlarının formalaşdırılmasında multimedia dəstəyi böyük rol oynayır. Xarici dillərin tədrisində kompüter proqramlarının və təlim disklərinin istifadəsi təhsil ilə informasiya arasında olan fərqi anlamağa da kömək edir. Hər hansı bir xarici dili tədris edərkən, şifahi nitqi öyrətmək üçün dərslərin tərkibində dörd mərhələdən istifadə etmək olar: oxu, danışma, yazı və danışmaq.

Qulaq ilə oxumaq, danışmaq və ya başa düşmək qabiliyyətinin uğurlu inkişafı söz sahəsi üzrə mühkəm bir bilik və bacarıq olmadan mümkün deyil, çünki onun köməyi ilə məlumat alınır və ötürülür. Bu baxımdan xarici dil dərslərində söz ehtiyatı üzərində işləməyə ciddi fikir verilməlidir. Xarici dilin öyrənilməsində tələbələrə yazılı nitq fəaliyyətlərinin dəyərini artırmaq üçün dərslər zamanı qıraətdən istifadə etmək də əsas faktorlardan biridir.

Eyni zamanda da, oxu metodoloji prinsiplərdən biri olduğu halda tematik müzakirələrin təşkilində də inanılmaz dərəcədə populyar hesab olunur. Özünü ifadə etməyin düzgünlüyünü həqiqətən artırmaq üçün yazı da vacibdir.

Yazı tələbələrə təfəkkürünü, onun yaradıcı bacarığını üzə çıxaran əsas vasitələrdən biridir. Yazı hər hansı bir mövzu ətrafında düşünmək, mühakimə yürütmək, öz məqsəd və niyyətini kağız üzərində qeyd etmək xüsusiyyəti önəmlidir. İngilis dilində danışıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün təməl qrammatik biliklərə sahib olmaqdan ibarətdir. Danışmaq həm zehni, həm də fiziki prosesdir. Dil sözlərin müəyyən formada ardıcıl şəkildə bir araya gətirilməsi ilə məna qazanır. Beləliklə, düzgün danışma bilmək üçün ilk əvvəl sadə qrammatik qaydaları öyrənmək lazımdır. Fikrimcə, qrammatika qaydalarını mənimsədikdən sonra növbəti etapda söz ehtiyatını artırmaq lazımdır.

Ən asan üsul sadələşdirilmiş və pillə-pillə çətinləşən hekayə kitablarını oxumaq və bu yolla yavaş-yavaş asandan çətinə doğru keçid etmək olar. Öyrənilən yeni sözlərin müxtəlif formalarını öyrənərək danışmağı asanlaşdırmaqla bilərlər. Məsələn, əgər swear sözü yeni öyrənilibsə, bu sözün swore və sworn kimi keçmiş zaman formalarını da öyrənə bilərlər. Xüsusilə, bir sözün hansı cümlədə necə düzgün istifadə edilməsini də bilmək önəmlidir. Bu üsul eyni zamanda düzgün danışmağa da kömək edəcəkdir. Yuxarıda qeyd olunan üsulu tətbiq etdikləri zaman, danışarkən sözləri düşünmələrinə ehtiyac qalmayacaq, ilk növbədə sözün hansı formasının necə istifadə edildiyini biləcəklər.

Beləliklə, ilk öncə tələbələrə ilkin tədqiqatçılıq vərdisləri yaratmaq lazımdır. Bunun üçün tələbələrə təfəkkürünü fəallaşdırmaq və inkişaf etdirmək üçün bu və ya digər aktual mövzular müzakirə olunmalıdır. Xarici dilin tədrisi prosesində, kommunikativ metodika xüsusi əhəmiyyətə malik olaraq, öyrənilən dilin dərk edilməsi baxımından oyunlarda tətbiq edilir. Bu zaman kommunikativ oyunların başlıca məqsədi, qarşıya qoyulmuş kommunikativ tapşırığın və ya problemin həlli prosesində xarici dildə münasibətə, danışıqqa nail olmaqdır.

Kommunikasiyanı gücləndirərkən, təlim səmərəliliyi müəllimin təşkilatçılıq qabiliyyətindən çox asılıdır. Bu cür qabiliyyətlər 2 formada təzahür edir. Birincisi, tələbə kollektivini təşkil etmək, möhkəmləndirmək, mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsinə tələbələrə ruhlandırmaq, onlara düşünülmüş səviyyədə təşəbbüs və müstəqillik verə bilmək qabiliyyəti. İkincisi, müəllimin öz fəaliyyətini düzgün təşkil etmək qabiliyyətləri: səliqəlik, işgüzarlıq, dəqiqlik, öz işini düzgün planlaşdırmaq və özünə nəzarəti təşkil etmək bacarığı.

Kommunikativ komponentlər əsas tutularaq tələbələrə qarşılıqlı ünsiyyət prosesi zamanı fəaliyyət üçün əməliyyatlar komplekti vacibdir. Bu o deməkdir ki, iki komponent kommunikativ və təşkilatçılıq komponentləri bir-biri ilə sıx əlaqədədirlər.

Beləliklə, təhsildə son zamanlar aparılan islahatlar nəticəsində məhz həmin zərurətdən yaranmışdır. Təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək yeni pedaqoji texnologiyaları öyrənilən onlardan səmərəli istifadə etmək başlıca vəzifə kimi qarşıda durur.

Yeni pedaqoji təfəkkürün başlıca prinsipləri demokratikləşmə, humanistləşdirmə, fərdiləşdirmə, inteqrasiya, şəxsiyyətin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsini həyata keçirir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

- 1.Гез Н.И. Лексические упражнения на старшей ступени обучения. М., ИЯШ, 1957, №1,с12-16
2. Цветкова З.М. Роль и место программированного обучения в преподавании иностранных языков. Обучение иностранным языкам в высшей школе., № 3/8, МГПИИЯ им. Тареза, 1967
- 3.Vladimirova L.P. "Xarici dil dərslərində İnternet". –İYASH №3, 2003
- 4.Olkhovskaya, L.I. D.T. Rudakova, A.G. Silaeva Orta məktəbdə internet texnologiyaları. Moskva : Project Harmony? inc., 2001
- 5.Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. Москва, 1976
- 6.Rogova G.V. Methods of teaching language. Leningrad: 1975
7. <https://www.muallim.edu.az/www.old/axiv/2013/>
8. William, L. Communicative Language Teaching. Cambridge University Press, 1981
- 9.Kit Johnson. Language Teaching and Skill Learning, Wiley-Blackwell; 1st edition. 1996

Açar sözlər: ingilis dili, metodika, tədris etmək, xarici dil, dilçilik, nəzəri plan, dil bacarıqları, kommunikasiya.

Ключевые слова: английский язык, методика, обучение, иностранный язык, языкознания, теоретический план, языковые навыки, общение.

Key words: English, method, teaching, foreign language, linguistics, theoretical plan, language skills, communication.

Резюме

В статье рассматривается специфика методики преподавания иностранного языка в национальных вузах Азербайджана. Указано, что разработка и внедрение программированных пособий призваны решить проблемы повышения эффективности обучения лексики в национальных группах за счет более совершенного управления этой работой, что в свою очередь повышает и эффективность учебного процесса в целом.

Summary

The article is presented as the investigation and realization of the program aids that can be solved the problems to increase efficiency of learning of lexis in groups with the help of directing this work that in its turn progress the efficiency learning process entirely, too. Besides, in order to increase the level of teaching foreign languages and interest of students in learning process technology plays main role in the improvement of quality of education and get much more achievements.

RƏYÇİ: dos. B.Səmədov